

Як підготуватися до учнівської олімпіади з історії

(поради з досвіду вчителів історії,
учні яких досягали успіхів на олімпіадах)

Вступ

Захоплення історією може проявитися у школярів і в середніх, і в старших класах. Тому необхідно вміти правильно і вчасно, з урахуванням усіх факторів, реалізувати свої здібності, оцінити перспективи.

Дуже важливо дати чітку відповідь на питання:

Якою я бачу головну мету? Чого хочу досягти? Яку інформацію мені потрібно одержати і про що варто довідатися? Чи добре я орієнтуюся в цих темах? Чи є в моїх знаннях прогалини та як їх ліквідувати?

Традиційне проведення районних, обласних, Всеукраїнських олімпіад з історії дозволило накопичити деякий досвід і хотілося б звернути увагу вчителів й учнів на такі моменти в підготовці до олімпіад. Перш за все необхідно націлити вчителів на творче використання запропонованого досвіду, а не на механічне його копіювання. Навчання є мистецтвом, отже, кожна зустріч між учителем та учнем є неповторною в плані виявлення зацікавленості учня в предметі, визначенні труднощів і доступності матеріалу. Вищим критерієм педагогічної мудрості та педагогічної майстерності є вміння вчителя здійснити діагностику знань учня і правильно визначити необхідні методичні прийоми у навчанні.

Бесіди з учасниками-початківцями олімпіад дозволяють створити таку картину їхньої підготовки. Довідавшись, які теми потрібно повторити, учні читають підручник, хрестоматії, потім прагнуть прочитати якнайбільше історичної літератури. Головні труднощі виникають при доборі матеріалу. Часто все читається безсистемно. І в результаті перед олімпіадою її учасники поводяться невпевнено. Відчуття незавершеності роботи породжує незадоволення собою.

Багаторічний досвід з підготовки учнів до олімпіад показав, що становище докорінно зміниться, праця школярів відчутно полегшиться і стане більш продуктивною, якщо мати чіткий план роботи.

Що це означає? Відповіді на це питання й присвячені пропоновані рекомендації.

Підготовка до олімпіад триває протягом усього року. Справа це далеко не проста й має свої особливості. Проводиться вона на суто добровільних засадах. Необхідною умовою є як захопленість школяра предметом, його бажання та здатність учитися, особиста впевненість в майбутніх перемогах, так і готовність учителя до керівництва підопічним, його загальна ерудиція, глибина мислення, фахова майстерність, повага до учня. Їх поєднує можливість повніше задовольнити свій інтерес у вивченні тієї чи іншої теми, використання різноманітних форм роботи, дух змагання.

Не є новим у педагогіці положення про істотний вплив на результативність підготовки характеру взаємин між учнем і вчителем.

Співробітництво! Учень має бути впевненим у тому, що вчитель співпрацюватиме з ним, що його зрозуміють, що він може вільно висловити свою точку зору, що дискусія відбуватиметься на рівних з єдиною метою — встановити істину.

Спільний пошук рішення проблем, демонстрація віри у творчі можливості учня, ставлення до нього як до повноцінного партнера, прагнення до взаєморозуміння, уміння відкрито радіти успіхам, співчувати невдачам свого вихованця — такою має бути позиція наставника.

Щастя для вчителя, якщо він знаходить здібного, захопленого учня, готового до співробітництва, який має девіз «Ніколи не соромся запитувати про те, чого не знаєш!». А

передбачити всі можливі запитання учня неможливо. Чим більше цікавиться учень, тим більше нетрадиційних питань він може поставити.

Під час першої зустрічі з учителем при підготовці до олімпіади необхідно познайомити учня з подробицями майбутньої роботи. Важливо дати йому відчуття, що основний метод поповнення, збільшення знань — самостійний творчий пошук, розвиток світогляду, пробудження інтересу до історії. Як відомо, набуття знань — не споглядальний процес, не пасивне відбиття інформації, а активна, цілеспрямована діяльність. Учень не просто «бачить», «чує», «узнає», а розглядає, слухає, запам'ятовує необхідне, обмірковує й використовує інформацію з певною метою.

Практика свідчить, що коли в учня не виникає прагнення опанувати даний матеріал, то результати навчання будь-яких методичних прийомів залишаються невисокими.

Часто учень зіштовхується з катастрофічною нестачею часу. Учитель повинен допомогти школяреві орієнтуватися в неосяжному морі книг, підказати, що саме з нього варто відібрати, як скомпонувати досліджений матеріал. Учитель визначає основні напрямки роботи з урахуванням можливостей учня. Цим досягається цілеспрямованість і систематичність діяльності.

Чим більше школяр читає, тим багатше й різноманітніше будуть його знання про історичне минуле. Під час наступних зустрічей розглядаються форми вивчення літератури. Вони дуже різноманітні.

Необхідно врахувати, що багато сюжетів всесвітньої історії дублюються в курсі історії України, одні теми включають в основному теоретичний матеріал, інші — практичний. Говорячи про рівень складності тієї чи іншої теми, треба брати до уваги пізнавальні можливості школяра, наявність необхідних книг, журналів у нього вдома й у бібліотеках, які він може відвідувати. Обов'язково треба ознайомити його з правилами користування довідковою літературою. Необхідно спиратися на інші джерела знань, в першу чергу, засоби масової інформації.

Безумовно, неможливо розглянути всі нюанси підготовки учнів до олімпіад, отже, зупинюся на деяких.

Художня література

Художня література служить одним із важливих джерел знайомства з історичним минулим. Відомо, що в багатьох дітей інтерес пробуджується вперше в результаті читання історичних романів і повістей. Залучення художньої літератури підвищує доказову силу викладу. До доводів логічного порядку (факти, міркування, докази) приєднуються сила й переконливість художнього образу, а це сприяє більш міцному закріпленню історичного матеріалу в пам'яті учнів.

В учасників олімпіад, що використовують образи художньої літератури, підсилюється внутрішня наочність історичного матеріалу, його конкретизація, відбувається формування живих уявлень про минуле.

Хронологія

В олімпіадних завданнях завжди зустрічаються дати. Розглянемо докладніше роботу з хронологією. Учні повинні уявляти історичну подію в часі, тобто знати, коли вона відбулась. Особливістю історичного факту є його тимчасова визначеність. Тільки визначивши час, коли відбувається подія, можна установити її зв'язок з попередніми й наступними подіями, її причини та наслідки.

Оволодіння хронологією дається далеко не відразу і з певними труднощами. Що можна порадити?

Ряд учених і творчо працюючих педагогів пропонують наступне. Прекрасним посібником для засвоєння хронології служить стрічка часу. Залежно від характеру

досліджуваного явища та його історичного значення ми з більшою чи меншою точністю визначаємо час історичної події. Краще засвоєння провідних дат полегшується тим, що постійно доводиться звертатися до відповідного матеріалу. А менш важливі, але теж істотні події необхідно «прив'язувати» до засвоєних основних дат.

Можливі й інші прийоми:

закріплення навколо круглої дати установлення тривалості історичної події;

облік років від сучасності;

хронологічне зіставлення двох і більше подій, між якими існує внутрішній зв'язок;

установлення зв'язку між подіями й основними етапами життя історичних діячів, що брали участь у них.

Найважливіші хронологічні дати потрібно запам'ятати і твердо знати.

Існують різні прийоми осмисленого закріплення хронології. Засвоїти хронологію — значить не тільки запам'ятати дати, але й добре уявити собі послідовність історичних подій, розуміти зв'язок між ними. Такі хронологічні завдання сприяють свідомому закріпленню дат і розкриттю зв'язків і закономірностей.

Можна запропонувати скласти календарі подій. Вони зручні в тих випадках, коли мова йде про щільний потік подій у стислий термін, і допомагають не тільки закріпити дати, але й виявити основні етапи в розвитку досліджуваного явища.

«Наскрізнi дати» — це синхроністична таблиця, яка відбиває одночасність (синхронність) подій з історії різних країн, чи явищ, що стосуються різних моментів суспільного життя. Вона сприяє усвідомленню загальних закономірностей історичного процесу й деяких особливостей розвитку окремих країн.

Хронологія є одним з найважливіших засобів упорядкування, осмислення й узагальнення історичного матеріалу.

Робота з картами

Історичні події відбуваються не тільки в часі, але й у просторі. Створення правильних уявлень про місце, де відбувалися історичні явища, допомагає засвоєнню історичного матеріалу. Територія є ареною всіх історичних подій, і умови місцевості нерідко визначають їх конкретний хід. Знання цих умов у ряді випадків допомагає поясненню історичних явищ. Локалізація (віднесення історичних подій до визначеного місця) досягається за допомогою наочного приладдя — історичних карт і схематичним планів.

Для характеристики місцевості використовуються картини, гравюри, фотознімки. За допомогою карти ми наочно розкриваємо історичні, зокрема, причинні зв'язки. Введення на олімпіадах картографічних завдань вимагає більш ретельної підготовки.

Учнів треба познайомити з різними видами карт:

а) Більшість карт у тексті підручників і в атласах є тематичними.

б) Схематичні карти, або карти-схеми, являють собою різновид тематичної карти. Відрізняються мінімальним навантаженням і за допомогою спеціальних схематичних позначень і зображень наочно розкривають сутність, внутрішні зв'язки, закономірності досліджуваних явищ.

в) Сучасні політичні карти світу. Головним в оволодінні історичною картою є не заучування її окремих елементів, а розуміння учнями того, про що розповідає історична карта, засвоєння її пізнавального матеріалу.

Щоб добре орієнтуватися на карті, учні повинні дещо засвоїти за допомогою вправ по карті. Необхідно пояснити учням, що предметом показу на карті можуть бути драматичні події: створення й розпад держав, грандіозні військові походи, морські експедиції, а також розміщення племен і народів, кордони держав, міста й торгові шляхи, місця боїв, повстань, напрямки походів тощо.

Особливо цікавими є пізнавальні задачі для самостійної роботи з атласом, наприклад, завдання на різних історичних картах (порівняння двох карт).

Тренуватися потрібно систематично!

Робота з історичним документом

Залучення історичних документів сприяє конкретизації історичного матеріалу, створенню яскравих образів і картин минулого, допомагає відчувати дух і мову часу. Доступний учням історичний документ служить для них прекрасним матеріалом для аналізу. Робота з документом активізує мислення (й уяву!) школяра, вчить його розбиратися в історичних явищах, допомагає виробленню практично необхідних кожній людині умінь орієнтуватися у змісті найважливіших суспільно-політичних документів сучасності.

«...Залучення документа призводить до розвитку в учнів прийомів критичного аналізу», — зазначав В. М. Бернадський.

Великий інтерес викликають мемуарний матеріал, свідчення учасників досліджуваних подій. Потрібно знати, що являє собою даний історичний документ; коли й ким він складений; про що ми можемо довідатися з цього документа; для з'ясування яких питань ми до нього звертаємося.

За історичним документом даються різні завдання творчого характеру: підготовка невеликих повідомлень, творчих завдань, розгорнутої відповіді (розповіді, опису); аналіз незнайомого тексту (за уривком з документа можна довідатися про подію й, використовуючи текст як аргумент, висловити своє припущення).

Усе це сприяє створенню в учнів яскравих, образних уявлень. Учні ніби вживаються в епоху. Потрібно прагнути до того, щоб виробити в учнів ставлення до документа як до джерела, що відтворює реальні події, які сталися в житті людей, і розуміння того, що історичні події, які відбуваються на наших очах, з часом також будуть відтворені в документах епохи.

Ознайомлення із зовнішнім виглядом справжніх документів у музеях чи архівах, використання фотокопій і репродукцій історичних документів допомагає учням яскравіше уявити минуле.

Формування історичних понять

Історичні поняття відтворюють процес, об'єктивний зв'язок явищ і закономірності історичного розвитку. Ось чому засвоєння системи історичних понять є необхідним.

Які існують методи та прийоми формування історичних понять? Вони складаються з наступних моментів:

- створення цілісної картини історичного явища, у якому відбито всі істотні ознаки явища;
- вичленування істотних ознак явища;
- визначення терміна, що закріплює дане поняття;
- визначення поняття;
- вправа з використанням нового поняття, вживанням нового терміна;
- вироблення уміння оперувати новим поняттям, застосовувати його для пізнання нового історичного матеріалу або для аналізу його з нових точок зору

Докладніше про основні поняття з історії можна довідатися у словнику-довіднику для загальноосвітніх навчальних закладі (Укладачі: Н. І. Ольхіна, І. М. Рибак, В. А. Косіков, Н. Г. Діденко.— Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2000.-204 с).

Портрети історичних діячів

Систематична, добре організована робота над характеристикою й оцінкою видатних історичних діячів допомагає учням опанувати різноманітними знаннями й стає для них серйозною школою морального виховання.

Вносячи до характеристики й оцінки історичного діяча своє особисте, безпосереднє почуття й ставлення, учень удосконалює власний характер, виховує в собі якості, властиві його улюбленим героям минулого та сучасності.

Завдання можуть бути такими: впізнати історичного діяча за портретом без підпису; визначити, кому з представлених на портретах двох історичних діячів (яких також треба впізнати) належить вислів, що наводиться; з переліку імен історичних діячів треба згадати такі висловлювання цих осіб, в яких найбільш яскраво відбилися їхні характери, вчинки, погляди, чи визначити, кому належить те чи інше висловлювання; на основі фрагменту художнього тексту визначити, про якого діяча йдеться, розповісти про його роль в історії, знайти портрет серед інших.

Чи може залучення історичного портрета допомогти пізнанню минулого? Портрет насамперед конкретизує образ історичного діяча, наближає його до свідомості учня. Портрет, як правило, є історичним. Історичним є загальний вигляд особи, зображеної на портреті, її костюм, зачіска, предмети, що його оточують.

У кращих роботах учасників олімпіад історія персоніфікована. При цьому простежується тенденція відмовитися від зображення портретів історичних діячів у чорно-білих тонах, прагнення розібратися в розмаїтті історії людства.

Творчі завдання

Заради справедливості треба сказати, що репродуктивні й частково-пошукові завдання не можуть повною мірою задовольнити вимог процесу творчого розвитку особистості, що тут найбільш привабливими є завдання проблемного, дослідницького, пошукового характеру. Уміння переходити від загального до часткового і навпаки — це вирішальний момент у розвитку творчого мислення учня. Людина може знати й уміти, але не творити. Демокрит зазначав, що значна кількість знань розуму не навчає. Отже, якщо діяльність з набуття певних умінь можна розкласти поелементно і навчити іншого їх повторювати, творчу діяльність неможливо розглянути поелементно, вона має інші ознаки та засоби.

До творчих завдань слід віднести твори з історичної теми, рецензії на художньо-історичні книги, виготовлення наочного приладдя, розв'язання кросвордів, ребусів, вікторин, виставки особистих колекцій тощо.

Особливу увагу варто приділити тренувальним завданням, знайомству із зразками олімпіадних завдань різних рівнів. Учень має перебувати в тому психічному стані, коли бажання пояснити той чи інший факт вступає у протиріччя з наявними знаннями й уміннями. У цьому випадку зароджується пізнавальна потреба.

Проблема повинна спонукати учня порівнювати досліджувані явища, виявляти зв'язок між ними, робити висновки. Це відомо, а про інше ще треба довідатися. Важливо задіяти не тільки розум, алей почуття. Елемент гри стимулює самостійний пошук відповіді, сприяє кількаразовому повторенню матеріалу.

Виконання будь-якої творчої роботи завершується її аналізом, що вимагає від учня критичності і незалежності суджень.

У кожного предмета є перелік умінь і навичок, якими учень повинен оволодіти. Поряд із формуванням знань учнів необхідно навчати раціональних прийомів пізнавальної діяльності, озброювати програмою дій, яка б допомогла їм у коротший термін ефективно опанувати знаннями і способами діяльності, розвивати здатність аналізувати, порівнювати, виділяти головне, відкидати другорядне, формувати здатність чітко, логічно викладати зміст питання, давати визначення, переконувати, доводити свою точку зору на події, систематизувати й класифікувати їх, висувати гіпотези, фантазувати, бачити протиріччя, переносити знання й уміння в нові ситуації.

Такі навчальні навички можна розділити на організаційні, практичні, інтелектуальні. Головні з них, що стосуються розвитку творчого мислення, такі: усвідомлення мети завдання, визначення засобів, планування діяльності для виконання завдання, вміння працювати з різними книгами, складання конспектів, тез, рефератів, визначення теми й предмету вивчення, кола суттєвих питань, формулювання й висловлювання думок, систематизація матеріалу з різних джерел, відновлювання матеріалу, оцінювання результатів своєї діяльності згідно з поставленою метою.

Можна по-різному керувати процесом навчання й розвитку учня. Наприклад, використовувати систему твердих розпоряджень (алгоритмів), відповідно до яких за зразком, зазначеним у них, повинен діяти учень, виконуючи завдання, запропонувати логічні схеми, пам'ятки з переліком необхідних для учня дій, які лише окреслюють загальний підхід і варіативну послідовність аналізу, порівняння, характеристики процесів суспільного розвитку, що періодично повторюються. Це дозволяє уникнути схематизації живого й цілісного історичного процесу, діалектики його розвитку. У методиці розроблені такі засоби формування умінь учнів:

пояснення вчителем прийомів навчальної роботи й найважливіших розумових операцій (з визначенням змісту, місця та послідовності цю пояснень у курсі історії);

застосування пам'яток-розпоряджень щодо способів навчальної ті розумової діяльності з переліком дій;

застосування серій навчальних і тренувальних однотипних завдані зростаючої складності; диференційоване використання їх у залежності від підготовленості учнів; застосування завдань і пізнавальних задач що розвивають здатність до перенесення засвоєних прийомів роботи в нові умови;

складання та систематичне застосування логічних схем при вивченні однорідних суспільних явищ.

Учимося писати роботу! (Оформлення роботи)

Робота учасника олімпіади повинна бути написана ясною, простою яскравою й образною мовою. Це не дається від природи, а є результатом напруженої та систематичної роботи самого учня. Безграмотне формулювання викликає перекручене сприйняття, нечіткість думки. Важливі моменти в роботі учня: цікавий початок, логічна послідовність викладу, наявність цікавих фактів і цифр при порівнянні, висновки.

Поради щодо підготовки учнів до олімпіад з історії

Зрозуміло, що підготовка до шкільної олімпіади з історії здійснюється протягом усього навчального року: вчитель та учень системно та поступово вивчають необхідний матеріал. Але, коли настає час готуватися до учнівських змагань, виникає потреба у роботі щодо удосконалення вивченого матеріалу.

Багаторічний досвід підготовки учнів до шкільної олімпіади дозволяє говорити про три цікаві методичні прийоми, що дають змогу остаточно привести знання учнів у струнку систему та забезпечити творчий настрій «олімпійців».

Перше. Усі попередні знання школярі отримали на уроках за лінійним принципом. Наприклад, вивчається історія України у роки Другої світової війни. Потім, через декілька уроків, учень вивчає події, які відбувалися на Західному фронті або на Далекому Сході. Без сумніву, вітчизняна та всесвітня історія зазвичай вивчаються окремо. Але учням, які рекомендуються до участі в історичних олімпіадах, потрібно мати цілісну картину будь-яких історичних подій. Тому необхідно провести декілька тренінгів щодо синхронізації основних подій.

Учні мають чітко уявляти зв'язок між фактами історії своєї країни та сусідніх держав. Наприклад, Великі географічні відкриття, які не вплинули безпосередньо на Україну, були основним фактором переходу до фільваркового господарства й посилення феодалного гніту. Неможливо вивчати проблему приєднання до України Правобережжя без знання основних положень внутрішньої та зовнішньої політики російської імператриці Катерини II. Так само, як трагедія радянської українських земель у 1939—1941 роках може бути глибоко зрозуміла лише на тлі таємної дипломатії Сталіна та Гітлера.

Звичайно, вчитель у межах уроку прагне показати взаємозв'язок найважливіших подій у світі та Україні. Однак під час підготовки до олімпіади необхідна майже повна синхронізація. Гарним засобом досягти цього є **складання синхроністичних таблиць**. Заповнюючи таку таблицю, учень ще раз пригадає основні події та встановлює між ними причиново-наслідковий зв'язок. Для прикладу можна продемонструвати фрагмент такої таблиці:

Галицько-Волинське князівство

Північно-Східна та
Північно-Західна Русь

Європа

Схід
Галицький князь Володимир
(1123 - 1153 рр.)

Ростово-суздальський
князь Юрій Долгорукий

Французький король Людовик VI

Половецький хан Кончак

Галицький князь
Ярослав Осмомисл
(1153 - 1187)

Володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський

Англійський король Річард Левове Серце. Імператор Священної Римської імперії
Фрідріх Барбаросса

Шах Хорезму Текеш

Галицько-волинський князь Роман Мстиславович

(1173 -1205)

Володимиро-суздальський князь Всеволод Велике Гніздо

Король Франції Філіпп II Август

Засновник монгольської імперії Чингізхан

Галицько-волинський князь Данила Галицький
(1238 -1264)

Новгородський князь Олександр Невський

Англійський король Едуард I

Монгольський хан Батий

Другою методикою, яка дозволяє поглибити отримані раніше знання, є написання невеличких **історичних портретів**. Вчитель вимагає, щоб учасники олімпіади змогли надати коротку характеристику ключовим постатям в історії. Ці характеристики мають бути лаконічними та включати в себе головні події в житті того чи іншого історичного діяча.

Наприклад:

Ігнатій Лойола — засновник однієї з найбільш ортодоксальних релігійних організацій — ордену єзуїтів. З його точки зору для захисту католицизму можна використовувати будь-які, навіть злочинні, засоби. За його ініціативою для контролю над розумом було створено безліч цивільних (світських) навчальних закладів, у яких здобувала освіту дворянська молодь Західної Європи, Польщі, а також представники заможного козацтва України.

Костянтин Острозький — представник найдавнішого українського княжого роду. На відміну від більшості своїх родичів, активно підтримував православну віру. Власним коштом на своїх землях заснував православний навчальний заклад, що був не гіршим за кращі єзуїтські колеґіуми.

Та, нарешті, гарним засобом, який дозволяє учням проникнутися духом часу, являється вивчення крилатих висловів. Крилаті вислови є своєрідними опорними сигналами. Щоб описати ті чи інші події, досить пригадати відомий вислів, який належить комусь з учасників. Наприклад: «У тебе що, шаблі немає?». Ця фраза, що належить польському королю, допомагає чітко зрозуміти правове становище реєстрових козаків, які навіть за умови вірної служби Короні не могли уникнути сваволі польської шляхти.

Отже, матеріал, що був засвоєний школярами в межах навчальних програм при підготовці до олімпіади, має бути актуалізований засобами синхронізації головних подій вітчизняної та всесвітньої історії, наданням історії «людського обличчя». Необхідно також забезпечити засвоєння навчального матеріалу на рівні загальної ерудиції, тобто створити для більшості тем опорні сигнали у вигляді крилатих висловів.

Як якісно підготуватися до олімпіад з історії

На першому місці в підготовці до олімпіади будь-якого рівня повинна стояти самоосвітня діяльність учня. Роль педагога тут зводиться до керівництва й заохочення зусиль учня. Для історичних олімпіад необхідною умовою є гуманітарна обдарованість, наявність стійкого інтересу до відповідних наук, звичка до читання книг, газет, журналів, перегляду познавальних телепередач. Для цього випадку, як ніколи, підходить відомий вислів: «До уроку я готуюся десять хвилин і все життя». Безумовно, передбачається наявність в учня необхідних умінь і навичок для самостійного вивчення матеріалу, внутрішніх мотивів для завзятої навчальної роботи й зовнішнього стимулювання такої діяльності. Потім настає період планомірної й активної підготовки безпосередньо до конкретного етапу олімпіади, причому, починається він якомога раніше — не менш, ніж за півроку, а ще краще — за рік.

Вчитель, що готує учня до історичної олімпіади, повинен володіти сучасною методикою навчання. На відміну від традиційних уроків, треба звести до мінімуму так зване «вичитування» лекційного матеріалу — на це, як правило, не залишається часу, та й немає особливої необхідності. Більш корисною уявляється **невимушена розповідь вчителя під час неформального спілкування**. Повинна бути знайдена можливість для тривалого обговорення вже вивченого матеріалу, відповідей на всілякі питання учня, спільного пошуку необхідних історичних фактів шляхом перегляду всієї доступної літератури.

Щодня треба виділяти час для вивчення першоджерел й отримання з них необхідної інформації. Це вивчення не повинне носити характер обов'язкового навантаження і має сприйматися учнем як читання у вільний час, на дозвіллі. Найчастіше для такого читання підходять мемуари політичних діячів. (Збірники документів — більш складний матеріал і потребують спільного обговорення.)

Крім мемуарів легкодоступними для розуміння й засвоєння виявляються різні збірники крилатих фраз, афоризмів, висловлювань історичних діячів. Потрібно прищепити учню смак до ефектної фрази, інтерес до блискучого красномовства кращих ораторів минулого для того, щоб поступово він міг сам охарактеризувати будь-яку подію, явище або процес такою ж короткою й виразною фразою чи порівнянням. У такий спосіб виникає звичка до цитування, що зміцнює пам'ять, збагачує словниковий запас і збільшує число аргументів у можливій суперечці. Причому поступово учень звикає не просто посилатися на точку зору того чи іншого діяча, але й згадує джерело даної інформації, прив'язує дане висловлювання до конкретного історичного періоду чи події, що згодом допомагає, використовуючи асоціативне мислення, глибше охарактеризувати історичну епоху.

Не слід забувати про різні словники й енциклопедії, звичайно, з урахуванням вікових особливостей учня. Крім багатого ілюстративного матеріалу, в них міститься безліч історичних подробиць, деталей, що відбиваються в пам'яті без додаткових зусиль.

Для формування візуального ряду потрібно включити до режиму дня перегляд відеодисків і різних освітніх передач по всіх доступних телевізійних каналах, навіть скласти окрему програму таких передач, навіть якщо вони тривають усього кілька хвилин. Поступово стає звичним регулярний перегляд новин. Крім орієнтування в сучасному політичному житті, інформаційні програми, як правило, присвячують частину екранного часу розповіді про різні історичні події та їхній зв'язок із сьогоdnішнім днем. Крім того, журналісти дають власну оцінку подіям і діячам, що формує в учня уявлення про суперечливість суспільних явищ і процесів та можливості їх протилежного трактування. Зараз для такого виду роботи існує багато можливостей, які пропонує кабельне телебачення — наприклад, канал «Дискавері».

Необхідно також згадати про інтелектуальні ігри, зокрема, «Своя гра», та деякі інші. Крім того, можна використовувати будь-які джерела для ознайомлення з фото- і художніми зображеннями історичних осіб та подій, архітектурних споруд, знарядь праці, зброї та ін. Крім інформаційної, такі зображення виконують **функцію емоційного впливу** й створюють

предметне уявлення про епоху, що допомагає при її аналізі й забезпечує глибоке запам'ятовування додаткової інформації. Якомога більше фактів та імен діячів треба засвоїти не тільки у змістовному, але й у зоровому плані.

У пригоді стануть **міжпредметні зв'язки**, у тому числі відтворення історичних подій у літературі (звичайно, при відповідному посиланні на у вимисел автора). Художнє слово сприяє формуванню особистого ставлення до будь-якої епохи, події чи персонажу. Велике враження на старшокласників мають «Архіпелаг Гулаг» О. Солженіцина, «Діти Арбата» А. Рибаківа та ряд інших творів, які детально відтворюють час.

Ключовим методом при безпосередньому узагальненні накопиченої інформації є **порівняльний аналіз матеріалу, його систематизація всіма доступними засобами**. Тут допомагає складання синхроністичних і порівняльних таблиць з усіх розділів історії відповідного періоду. По-перше, це допомагає вивченню матеріалу, оскільки поділяє його на певні блоки; по-друге, полегшує розуміння закономірностей історичного розвитку тому що спрощує орієнтацію в матеріалі; по-третє, забезпечує додаткове закріплення вивченого матеріалу. Як приклад можна назвати ряд порівняльних таблиць, складання яких дозволило полегшити засвоєння досить складного матеріалу декількох ключових тем новітньої історії. Це «Західна та Східна Україна між двома світовими війнами. Економіка, політика, культура», «Територіальні зміни після Першої і Другої світової воєн», «СРСР, США, Німеччина. Шляхи виходу з економічної кризи між двома світовими війнами», «СРСР і США. Зовнішньополітичні акції в роки "холодної війни"» та ін.

Потім настає час для **пізнавальних завдань**. Тут є можливість і для вияву ініціативи учня, і для спрямовуючої діяльності педагога. Наприклад, можна пропонувати ускладнені завдання — подати власну класифікацію держав чи партій за різними критеріями, визначити можливі варіанти розвитку подій. Викликає інтерес завдання: визначити, як поставився б той чи інший діяч минулого до сучасної події й чому; як різні політичні сили підходять до вирішення однієї проблеми та до яких наслідків це може привести. Не потрібно відмовлятися від жодної з відомих форм роботи: вивчення й порівняння історичних карт, запам'ятовування старих і нових кордонів, старих і нових назв міст; угадування за фактами біографії та висловлюваннями відомих історичних осіб; розміщення подій у хронологічній послідовності, а процесів в економіці і політиці — у логічному порядку та ін. Не треба шкодувати часу на дискусії з різних, у тому числі й сучасних проблем. Учитель повинен навмисне загострювати проблему, висловлювати найрізноманітніші точки зору, а учень — удосконалювати вміння сперечатися, використовуючи весь накопичений багаж знань; юний дослідник має переконатися в тому, що історія — не мертва наука, а арена політичної боротьби, засіб для орієнтації в нашому часі, інструмент для соціального прогнозу. До речі, велике місце у формуванні цього уміння посідає пошук історичних аналогій. Використовуючи загальнонаукові принципи системності, історизму, об'єктивності, можна підготувати учня до оцінки зовсім незнайомих історичних подій за умови, що відомі загальна характеристика епохи й діючих у її рамках суспільних сил. На цьому етапі учень уже володіє алгоритмом аналізу історичного явища й жодне завдання не зажене його у глухий кут.

Деякі особливості роботи з історичною хронологією

Особливістю історичного факту є його хронологічні рамки. Визначення часу історичної події чи процесу ми даємо учням з більшою чи меншою точністю залежно від характеру дослідження та його історичного значення. Так, початок промислового перевороту на Україні не можна окреслити точною датою. Ми говоримо: «Тридцять років XIX сторіччя». Рік, коли посів царський престол Михайло Романов, ми не будемо конкретизувати днем і місяцем, а просто скажемо: «Початок царювання Михайла Романова — 1613 рік». Але в історії є такі дати, які учні повинні знати повністю, наприклад: 22 січня 1919 р., 24 серпня 1991 р.

Точною датою не вичерпується визначення часу події. Іноді ми даємо більш конкретну характеристику моментів визначальних подій. Про подію у битві під Берестечком можна сказати словами французького офіцера П. Шавальє: «... відхід основної боєздатної частини козацького війська відбувся в ніч на 30 червня 1651 року, коли козаки непомітно для ворога вийшли з оточення», а про Льодове побоїще скажемо словами поета: «У суботу, 5 квітня, сірим світанковим ранком...».

Для того, щоб конкретизувати хронологічні дати, існує визначення тривалості події або процесу, що одночасно допомагає закріпленню хронологічних дат, наприклад, установленню тривалості історичної події: гетьманування Б. Хмельницького тривало 9 років (з 1648 до 1657 р.), Північна війна — 21 рік (з 1700 по 1721 р.), монгольське ярмо на землях Південно-Західної Русі — 120 років та ін.

У такий спосіб швидше й свідомо запам'ятовуються обидві крайні дати. Працюючи з хронологією, можна використовувати прийом обліку років від сучасності: Київ був заснований у Уст., 15 століть тому; голодомор в Україні припав на 1932—1933 рр., тобто 72 роки тому; Кримська війна почалася в 1853 р., тобто 152 роки тому.

Вивчаючи історичні події й факти, ми часто використовуємо прийом хронологічного зіставлення двох чи більше подій, пов'язаних внутрішнім зв'язком, наприклад, «руські полки досягли річки Калки поблизу Азовського моря, де 31 травня 1223 р. відбулася вирішальна битва з монголами, а через 4 роки, в 1227 р., помер Чингізхан і почався новий похід військ Батия на Північно-Східну Русь». Або «Більшовики мали рацію: поразка революції 1905—1907 рр. була тимчасовою. Рівно через 10 років, у лютому 1917 р., самодержавство було повалене».

Одним із прийомів конкретизації хронології є встановлення зв'язку між історичними подіями та основними етапами життя історичних діячів, що беруть участь у цих подіях, зокрема, введення даних про вік історичних діячів. Дуже часто, говорячи про того чи іншого історичного діяча, ми взагалі не вказуємо його вік. Найчастіше це відноситься до портретів діячів, розміщених у підручнику або героїв популярних історичних фільмів.

Так, майже на всіх зображеннях Ярослава Мудрого перед нами зрілий, досвідчений політик і державний діяч у zenіті слави. Чи не створимо ми у школяра більш реальне уявлення про плін історичного часу, якщо скажемо, що у віці 36 років він, будучи новгородським князем, відмовився сплатити урок Києву, як робив він це раніше і всі посадники до нього. А в 41 рік він «сів у Києві та показав перемогу і працю велику». Говорячи про останні роки життя й діяльності Ярослава Мудрого, підкреслюємо, що 20 лютого 1054 року у Вишгороді на 76 році життя князь помер.

Усе вище сказане дозволяє зробити висновок про те, що в методичній науці існує кілька прийомів конкретизації історичних фактів і подій, а саме:

визначення часу історичної події з більшою чи меншою точністю залежно від характеру досліджуваного явища та його історичного значення; конкретизація історичного моменту за допомогою особливих ознак;

установлення тривалості історичних подій;

прийоми обліку років від сучасності;

хронологічне зіставлення двох чи більше подій, пов'язаних внутрішнім зв'язком;

установлення зв'язку з історичними подіями й основними етапами життя історичних діячів, що беруть участь у цих подіях.

Багаторічна праця в школі, а також робота з талановитими дітьми, їх підготовка до участі в олімпіадах свідчать про те, що ґрунтовне засвоєння хронології відбувається шляхом систематичних тренувань пам'яті. А щоб цей процес проходив невимушено й творчо, найкраще використовувати різні ігри, завдання, метою яких, зрештою, буде конкретизація й знання основних історичних дат.

Вивчення ролі особистості в історії неможливе без знання хронології. Для цього учням пропоную попрацювати з текстом підручника чи словника та скласти хронологію життя й діяльності історичної особистості.

Наприклад, Іван Федоров:

Рік народження — невідомий.

1550 р. — працював у друкарні в Москві.

1564 р. — надрукував у Москві «Апостол».

1565 р. — видав «Часослів».

1572 — 1575 рр. — працював в Україні.

1573 р. — жив у Львові.

1575 — 1576 рр. — жив у селі Дермани (Рівне).

1577 — 1582 рр. — жив у місті Острозі.

1573 — 1574 рр. — вперше видав в Україні книгу «Апостол».

1574 р. — видав підручник «Буквар».

1574 р. — заснував Острозьку друкарню.

1578 р. — надрукував греко-старослов'янський буквар.

1780 р. — вийшла «Книга Нового Завіту».

1581р. — видав «Хронологію» А. Рамши й Острозьку Біблію.

1583 р. — помер у Львові.

Завдання:

1. Скільки років минуло між московським та українським виданням «Апостола»?
2. Підрахуйте, скільки років І. Федоров прожив в Україні?
3. Із запропонованого хронологічного ланцюжка виділіть дати, пов'язані з видавничою діяльністю першодрукаря: 1426; 1574; 1500; 1580; 998; 1581; 1240; 1578.
4. Назвіть факти з життя І. Федорова, які мали місце в 1574 р.

При вивченні різних тем як всесвітньої, так і вітчизняної історії, зустрічаються такі, які дуже насичені подіями («Європа після Віденського конгресу» (1825—1847 рр.) — всесвітня історія 9 клас; «Виникнення Київської держави» — історія України 7 клас та ін.). Для кращого запам'ятовування основних подій теми я використовую такі прийоми:

а) Указати дати основних подій, наприклад в темі «Національно-визвольна війна українського народу 1648— 1657 рр.»:

роки існування Української держави;
перемога українського війська під Пилявцями;
підписання Зборівського договору і т. д;

б) розташувати дати відповідно до битв, поразку повсталих записати чорним кольором;

- в) встановити послідовність подій;
- г) записати події за принципом: «почалося», «закінчилося»;
- д) співвіднести рік з відповідним сторіччям:

1648	XV	1801	XIX
	XVI		XXI
	XVII		XVIII

- є) встановити, що було раніше;
- ж) хронологічна послідовність подій.

Вчителі і учасники, зверніть увагу, з метою якісного виконання завдань на контурній карті варто зазделегідь відповідно зорієнтуватися: потрібні олівці, лінійки...